

מבטל כלי מהיכנו

מקור הדין וטעמיו

במשנה אסרו לתת בשבת כלי שיפול עליו השמן. או שתיפול עליו ביצה שהוטלה משום 'ביטול כלי מהיכנו'

1. תלמוד בבלי מסכת שבת דף מב עמוד ב

משנה. אין נותנין בשבת כלי תחת הנר לקבל בו את השמן, ואם נתנוה מבעוד יום - מותר.

...גמרא. אמר רב חסדא: אף על פי שאמרו אין נותנין כלי תחת תרנגולות לקבל ביצתה - אבל כופה עליה כלי שלא תשבר.

... רב יוסף אמר: היינו טעמא דרב חסדא שאסר לתת כלי תחת התרנגולות - משום דקא מבטל כלי מהיכנו.

ברש"י בהעמדה שניה דימה את הנחת הכלי למלאכת בונה שמצד שלא ניתן להזיזו כאילו חברו בטיט

2. רש"י מסכת שבת דף מב עמוד ב

כלי תחת הנר - לקבל בו שמן המטפטף, משום דשמן מוקצה הוא, וקסבר אין כלי ניטל בשבת אלא לצורך דבר הניטל, אי נמי קסבר: אסור לבטל כלי מהיכנו, להושיב כלי במקום שלא יוכל עוד ליטלו משם. דהוי כקובע לו מקום ומחברו בטיט ודמי למלאכה, וכלי זה משיפול בו השמן המוקצה - יהא אסור לטלטלו.

התוס' מביא בשם רש"י שכיון שמבטל את היכולת להשתמש בכלי דינו כסותר את הכלי

3. תוספות מסכת שבת דף מג עמוד א

דמבטל כלי מהיכנו - בפרק בתרא פירש בקונטרס דאסור משום דמתחזי כסותר וכאן פירש דחשיב כאלו מחברו שם בטיט. (וכ"כ הרמב"ם בה כג' מפני שהוא כסותר.)

השו"ע פסק את דברי רב חסדא כאיסור כללי לתת מוקצה על היתר

4. שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שי סעיף ו

כל דבר שאסור לטלטלו, אסור ליתן תחתיו כלי כדי שיפול לתוכו, מפני שאסור הכלי בטלטול ונמצא מבטל כלי מהיכנו; אבל מותר לכפות עליו כלי, ובלבד שלא יגע בו.

ביטול לזמן מועט

הגמרא התירה להפיל על כריות משאות מוקצה קטנים שניתן לנערם, ובהמשך הגבילה את ההיתר להפסד מרובה

5. תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנד עמוד ב

הגיע לחצר החיצונה. אמר רב הונא: היתה בהמתו טעונה כלי זכוכית שאין יטעלן ציור להניחם לארץ - מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה, ומתיר החבליים והשקין נופלים. והאנן תנן: נוטל את הכלים הניטלין בשבת וכלי זכוכית יטעלן הן, ולמה לי מתיר את החבליים! - כי קאמר רב הונא - בקרני דאומנא מקיז דס, שאין לאויין בשבת לכלוס, לפי שמהאוסוס, דלא חזיא ליה. - והא קא מבטל כלי מהיכנו כרים וכסתות, כשמינתן תחת דבר שאין יטעל, מצטנן מהיכנו דשוב לא יטעל משם, ודמי לסותר! - בשליפי זוטרי משאות קטנים, שזומט הכר מתחתיהם ונופלן על הכר השני, וכן עד שמוניען לארץ.

מיתיבי: היתה בהמתו טעונה טבל ועששיות - מתיר את החבליים והשקין נופלין, ואף על פי שמשתברין גושים, חתיכות גדולות, ואף על פי שהעששיות משחככין, אלמא: אסור להניח כרים וכסתות תחתיהם... - התם בכולסא חתיכות רחבות של זכוכית שאינם כלים, ועושין מהן חלונות, וכיון דליכא פסולא בשבירתן וסופן להחזק בחתיכות קטנות - לא שנו להביא כרים ולהניח תחתיהם. דיקא נמי, דקתני דומיא דטבל. מה טבל - דלא חזי ליה, אף הכא נמי - לא חזי ליה. ומאי אף על פי שמשתברין - מהו דתימא: להפסד מועט נמי חששו, קא משמע לן.

הרי"ף הביא את דברי הגמרא להתיר כשיכול לשומטן ללא ההסתייגות של הפסד מרובה

6. רי"ף מסכת שבת דף סו עמוד ב

אמר רב הונא היתה בהמתו טעונה כלי זכוכית כגון קרני דאומני דאסור לטלטלן משום דלא חזיין מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ומתיר את החבליים והשקין נופלין מאליהן ודוקא בשליפי זוטרי דאי בעי שמיט (ומשמע שדי ביכולת ולא חייב לשמוט מיד) להו לכרים וכסתות מתותיהו ולא קא מבטל כלי מהיכנו.

וכן בשו"ע הביא את דין הגמ' ללא חילוק בגודל ההפסד

7. שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רסו סעיף ט

הגיע לחצר החיצונה המשתמרת, נוטל מעל החמור כלים הנטלים; ושאינם נטלים מתיר את החבליים והשקים נופלים.

ואם היתה טעונה כלי זכוכית שאסור לטלטלם, כגון שהם כוסות של מקיזי דם שאין ראויים בשבת לכלום לפי שהם מאוסים ואם יפלו לארץ ישרבו, מניח תחתיהם כרים וכסתות. ודוקא במשאות קטנים שיכול לשמטן מתחתיהן.

אבל אם הם גדולות שאינו יכול לשמוט הכרים מתחתיהן, אסור להניחם תחתיהן מפני שמבטל כלי מהיכנו (פ"י מהתשמיש שהיה מוכן לו) אלא פורקן בנחת שלא ישרבו, ולא יניחם על הבהמה משום צער ב"ח.

המג"א כתב שדברי השו"ע כוונתו וכו"א"ש שהתירו ביטול כלי לזמן מועט אבל למעשה החמיר כו"ן להתיר רק במקום הפסד מרובה

8. מגן אברהם סימן רסו ס"ק יד

יד שיכול לשומטן. ולא נאסור מטעם בסיס לדבר האסור כיון שלא היו עליהן ב"ה (עס"י ש"י ס"ג) ועוד שלא נתנן תחתיהן אלא ע"ד לשמטן (ברז"ה) משמע שצריך כוונה לשמוט (המאור) ועס"י ש"ח סכ"ז וכ"ד הרי"ף והרא"ש שהשמיטו הא דבבולס"י (כלומר לא הביאו דין חתיכות זכוכית רחבות שבהם אסור כיון שעשויים לשבירה והפסדם מועט) אבל הר"ן^א כתב דאפי' לבטל כלי מהיכנו לפי שעה אסור והכא שרו משום הפסד מרובה.

- וכ"כ המשנ"ב (יב) : להתיר נתינה לזמן רק בהפסד מרובה

(אמנם בב"י הביא את דברי הגמ' בבולס"י, ולולא דברי המג"א אפשר היה לומר שלאחר שהגמ' הסבירה את החילוק בין כלי זכוכית של מקיזי דם לחתיכות זכוכית רחבות ממילא השו"ע שהביא בהיתר דווקא את כלי הזכוכית, מודה לאסור בחתיכות זכוכית רחבות וכן ניתן להסביר ברי"ף. ושוב ראיתי שכעין זה כתב בחזו"ע עמ' ריב בשם ערך השלחן אות (ח)

בחזו"ע הביא סברא נוספת להיות שבמוקצה חסר ערך לא שייך מבטל כלי מהיכנו

13. חזון עובדיה שבת ג' עמוד רי"ב

ומ"מ בניהון הקליפות יש לנו עוד סברא להתיר על פי מה שאמרו בביצה (כא:): אין מזמנין את הנכרי בשבת, משום שיורי כוסות (אחר ששותה הנכרי מן היין), דאיסורי הנאה נינהו, ופריך ולטלטלינהו אגב כסא, ופירשו התוס', דה"ט שלא נעשה הכוס בסיס לדבר האסור כלומר לא נאסרו בטלטול משום מבטל כלי מהיכנו, משום דשיורי הכוס גריעי וראויים להתבטל לגבי הכוס.

וכן ראיתי להרשב"א בחידושי לביצה (דף ב.), ובספר עבודת הקודש (שער ב ס"ט), שכתב, שעצמות וקליפין דלא חשיבי ואינם מצניעים אותם כלל לעולם אין להם תורת בסיס לדבר האסור, אע"פ שהניחם על השלחן. ועוד הביא שם סברה של נותן על מנת לזרוק, אמנם יש לדון שהם דברי הגה"א שנראה בדעת הב"י שאינו סובר אותם להלכה.

כשהמוקצה מתבטל מעצמו מיד

בגמרא מובא שמותר לתת כלי תחת הנר לקבל ניצוצות של אש שנפלים ממנו כיון ש"אין בהם ממש"

14. תלמוד בבלי מסכת שבת דף מג עמוד א

נותנין כלי תחת הנר לקבל ניצוצות ומוכח שלמרות שהם מוקצים לא חוששים לביטול כלי מהיכנו! - אמר רב הונא בריה דרב יהושע: ניצוצות אין בהן ממש.

היתר זה הובא להלכה בשו"ע

15. שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רסה סעיף ד

נותנים כלי תחת הנר לקבל ניצוצות מפני שאין בהם ממש ואין כאן ביטול כלי מהיכנו;

המשנ"ב הסביר שכיון שהם כבים מיד מעצמם לא שייך ביטול כלי מהיכנו

16. משנה ברורה סימן רסה ס"ק יד

(יד) ממש - בניצוצות שמיד הן כבין ומותר לטלטל את הכלי אף אחר שנפלו לתוכו ואין כאן ביטול כלי מהיכנו אף לשעה מועטת.

כלים המיועדים לפסולת

כיון שמהות האיסור הוא ביטול הכלי מתשמישו הקבוע, כתבו הפוסקים שבמקרים שתשמישו הקבוע הוא לפסולת אין בכך איסור מבטל כלי מהיכנו

17. ילקוט יוסף קצוש"ע סימנים שח שיא - כללים בהלכות

מוקצה סעיף צב

צב. מותר ליתן בשבת קליפות של אגוזים לתוך המשולש שבכיר, אף כשהוא ריקן, ואין צריך ליתן לתוכו קליפות הראויות למאכל בהמה. שמאחר וכלי זה מיועד לפסולת, לא שייך לאסור בו משום מבטל כלי מהיכנו.

18. שמירת שבת כהלכתה - הערות פרק כב הערה (נד)

ושמעתי מהגרש"ז אויערבך זצ"ל... מותר לנגב ידיים בנייר שהוא לשימוש חד - פעמי מפני שזהו תשמישו.

19. שמירת שבת כהלכתה פרק כב אות כט

אמנם בצלחת המיוחדת לכך כגון צלחת חד - פעמית, אין דין ביטול כלי מהיכנו, ומותר להניח את המוקצה ללא דבר היתר.

הרמב"ם מביא בפירוש שההיתר הוא דווקא בהפסד מרובה כר"ה. ותולה ביכולת להסיר ולא בכוונה לכך כמשמעות הר"ף. (וכתב בערך השלחן ח שכך נכון לבאר את דברי הר"ף והרא"ש)

9. רמב"ם הלכות שבת פרק כא הלכה י

אם היו שקין קטנים מביא כרים וכסתות ומניח תחתיהן והשקין נופלין על הכרים, שהרי אם ירצה לשלוף הכר שולף מפני שהשקים קטנים וקלים ונמצא שלא בטל הכלי מהיכנו,

היתה טעונה עששיות של זכוכית מתיר השקים והן נופלין שאף על פי שישברו אין בכך הפסד גדול שהרי הכל להתכה עומד ולהפסד מועט לא חששו

כשיכול לנערו מיד ונתינת קליפות בכלי

במוקצה שאין בו חשש הפסד ויכול לנערו מיד מתיר הגה"א (ונפסק במשנ"ב) ומשמע בבית יוסף שאוסר כדעת הר"ן

10. בית יוסף אורח חיים סימן רסה אות ג ד"ה ומ"ש רבינו

כתוב בהגהות אשר"י (פ"ג ס"י יח) דמותר לתת כלי תחת נר של שעה דכיון דאפשר לנער האיסור מתוך הכלי לא חשיב מבטל כלי מהיכנו ולא דמי לשמן שאינו רוצה לנערו ולהפסידו ומשום הכי הוי מבטל כלי מהיכנו. וצריך לומר דסבירא ליה כדעת בעל התרומות (ס"א רנד ד"ה פרק נוטל) שכתב רבינו בסימן ש"ט דלא מיקרי מניח אפילו הניח האיסור מדעתו אלא אם כן דעתו שישארו שם כל השבת (והשו"ע ש"ט ד לא פסק כמותו)

וכתב (הר"ן שם ד"ה ואחרים) שיש חולקין ואומרים דכשם שאסור לבטל כלי מהיכנו לכל היום הכי נמי אסור לבטלו למקצתו של יום:

- הגה"א - אם יכול לסלקו מיד מותר והובאו דבריו במשנ"ב (רס"ה ה) ונפסקו באר"ש (י"ט ש"ט).
- ר"ן - גם ביטול לזמן מועט אסור. ולב"י נראה שאין לחלק בין זמן מועט למיד. וכן בשש"כ (כב כז) אסר לתת כלי לקבל שעווה.

הבא"ח אסר לתת קליפות לתוך כלי אע"פ שיכול לנערם מיד

11. בן איש חי שנה שניה פרשת מקץ סעיף טז

טז. כל דבר שאסור לטלטלו אסור ליתנו בתוך כלי, משום דהוי מבטל כלי מהיכנו, ולכן אסור להניח כלי על השלחן כדי להניח בו קליפי ביצים או קליפי אגוזים וכיוצא שאין ראויים למאכל אדם, ודוקא אם כלי זה הוא ריקן שאין בו דבר הראוי למאכל אדם:

☞ וכ"כ ילקו"י (שח, קצו. וכ"כ בתחילה בהליכ"ע וראה להלן בחזו"ע שבת).

החת"ס כתב הדרכה זו בלשון טוב

12. חתם סופר אורח חיים סימן שח סעיף כז

נ"ב, ומשום הכי טוב להניח חתיכת פת בקערה ולקלוף עליה קליפת הבצים בשבת או קליפי האגוזים:

☞ וכ"כ בשש"כ (כב, כט) לכתחילה לא יניחם על צלחת משום שמבטל כלי מהיכנו'

ביטול כלי מהיכנו על ידי לכלוך

בגמ' משמע שגם לכלוך שמועש שימוש בכלי כלול באיסור מבטל כלי מהיכנו

20. תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנד עמוד ב

חמורו של רבן גמליאל היתה טעונה דבש ולא רצה לפורקה עד מוצאי שבת, למוצאי שבת מתה. והאנן תנן: נוטל כלים הניטלין! – כשהדביש החמיץ. – הדביש למאי חזי? – לכתיתא דגמלי. – ויתיר חבלים ויפלו שקין! – מיצטרו זיקי נקעיס הנוזות כנפילתן לארץ. – ויביא כרים וכסתות ויניח תחתיהן! – מטנפין, וקמבטל כלי מהיכנו.

ולאורה ניתן ללמוד זאת גם מדברי הרמב"ם

21. רמב"ם הלכות שבת פרק כה הלכה כו

בהמה שנפלה לבור או לאמת המים אם יכול ליתן לה פרנסה במקומה מפרנסין אותה עד מוצאי שבת ואם לאו מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ואם עלתה עלתה, ואף על פי שמבטל כלי מהיכנו שהרי משליכו לבור לתוך המים, מפני צער בעלי חיים לא גזור

בספר ארחות שבת הביא את דברי הרמב"ם כראיה לכך שקיים לרמב"ם איסור מבטל כלי מהיכנו בקלקול הכלי. אמנם אפשר בפשיטות שבנתינה במים הכרים וכסתות אסורים בטלטול מחשש סחיטה כמובא ברמ"א סימן שא סעיף מו ולכן שייך בהם ביטול כלי מהיכנו כפשוטו.

הגרש"א הסתפק לגבי שימוש בגד לנקות לכלוך בשבת

22. שמירת שבת כהלכתה - הערות פרק כב הערה (גד)

שמעתי מהגרש"א אויערבך זצ"ל... וצ"ע אם מותר לנגב לכלוך ממש במטפחת חשובה או בבגד באופן שע"ז הבגד ימאס וייעשה מוקצה (ומיירי בכה"ג שאין לחשוש שמא יכבס), וגם יתכן שדרך לכלוך והפסד דהוי קלקול לא גזור רבנן, וצ"ע, עכ"ד.

הניח מוקצה על היתר ורוצה לטלטלו

המשנ"ב כתב להיתר לתת דבר היתר על הכלי כדי לטלטל כעת הכל יחד

23. משנה ברורה סימן שי ס"ק לו

אבל אם בשבת הונח עליו דבר איסור הואיל וביה"ש לא אתקצאי הו"ל מוקצה לחצי שבת וקי"ל דאין מוקצה לחצי שבת אלא כל זמן שהאיסור מונח עליו אסור בטלטול ע"כ מותר להניח עליו דבר של היתר החשוב יותר ומטלטל הכל ביחד אם אי אפשר לו לנער האיסור משם:

וכ"כ הילקו"י (שם)

ובמאמ"ר (עט סב) התיר רק בשעת הדחק.

סיכום להלכה – מבטל כלי מהיכנו

הנחת מוקצה על היתר – כל דבר שאסור לטלטלו, אסור ליתן תחתיו כלי כדי שיפול לתוכו, מפני שאסור הכלי בטלטול ונמצא מבטל כלי מהיכנו (שו"ע סי' 1) וכל שכן שאסור להניחו בידיים אם אירע ונמצא המוקצה בידו.

ולכן:

- אין לתת בשבת כלי תחת הנר על מנת לקבל את השמן הנוסף מהנר (שו"ע רס"ה א)
- אין לתת בשבת כלי תחת התרנגולת שיקבל את הביצים (ש"כ כב כו ע"פ גמ' שבת מב ב).
- וכן אין לתת בשבת כלי תחת צינור המזגן כיון שהמים מוקצים משום נולד (ש"כ כב כו. מאמ"ר עט עהילקו"י שח קכט)

הניח היתר בכלי קודם – כל שהניח היתר בכלי קודם שבא לתוכו האיסור, מותר (משנ"ב רס"ה א). ולכן מותר לתת פרי שלם בכלי ואז לשים אותו תחת המזגן לקבל המים מ"ר עט) וכן יכול לתת בו קודם מעט מים ראויים לשתייה (ילקו"י שם).

שכח להניח היתר – הניח מוקצה בכלי היתר באופן שנעשה בסיס ושכח לתת בו דבר היתר ורצה כעת לטלטלו, מותר לתת בו עתה דבר היתר ולטלטלם יחד (משנ"ב סי' לו. ילקו"י שח קצו) ויש מתירים זאת רק בשעת הדחק (מאמ"ר עט סב).

ביטול לזמן מועט – כל שחינוי שיונוח המוקצה על ההיתר אפילו לזמן מועט אסור מצד מבטל כלי מהיכנו, אלא אם הוא מקום הפסד מרובה (משנ"ב רס"ו כז).

יכול לסלקו מיד – מוקצה שערכו מועט כך שלא שייך בו הפסד ואין לו ענין שיונוח על ההיתר אפילו לזמן מועט יש מתירים להניחו על ההיתר ולכן מתירים לתת כלי תחת נר שעווה (משנ"ב רס"ה ה) ויש שאינם מחלקים בין ביטול לזמן מועט לסילוק מיד ואוסרים גם בזה (משמעות הב"י שם. בא"ח מקץ טז. שש"כ כב כז).

מוקצה שבטל מאליו מיד – מותר לתת כלי תחת הנר לקבל ניצוצות של אש שנופלים ממנו כיון שאין בהם ממשות וכבים עם נפילתם מעצמם (שו"ע רס"ה ד. משנ"ב יד).

הנחת קליפות בצלחת – יש אוסרים להניח קליפות בצלחת כיון שהם מוקצה ובהנחתו מבטל כלי מהיכנו (בא"ח מקץ טז). ויש אומרים שזוהי חומרא, ומהדין היה מותר כיון שיכול לסלקם מיד (משנ"ב רס"ה ה) או כיון שמניחם לזמן וגם אין חשיבות בקליפות לאסור את הכלי (חזו"ע ג עמ' ריב וכעין זה בשש"כ כב הע' נא) ולכן לכתחילה יניח דבר היתר בצלחת קודם שמניחים בו את האיסור (שש"כ כב כט).

כלים המיועדים לפסולת – כלי שכל תפקידו לשמש לקבלת פסולת ולזריקתה כגון משולש שבכור, שקית אשפה וצלחת חד פעמית אין בהם דין ביטול כלי מהיכנו ומותר להניח בהם פסולת (ילקו"י שח כללים צב, שש"כ כב כט).

לכלוך בגד שנמאס ללבישה – יש אוסרים להשתמש בשבת בבגד המיועד ללבישה כסמרטוט כיון שבכך מבטלים אותו מתשמישו (ארח"ש יט שכט) ויש שמסתפקים בזה (שש"כ כב הע' נד) ובהרבת בגד עד שהופך להיות אסור בטלטול מחשש סחיטה ודאי יש להחמיר (רמב"ם כה כו) אך בדברים המיועדים לכך כגון סמרטוט או נייר חד פעמי מותר (ארח"ש שם).